

Pierre angulaire et bien taillée qu'est la Hongrie... La conviction et la chaleur avec laquelle Jean de Bonnefon défend la cause de cette nation, il les a communiquées à bon nombre de personnes jusque-là hostiles ou indifférentes."

Még érdekesebb Bonnefonnak az a nyilatkozata, melyet egy évvel később tett a magyarságról egy intervjú alkalmával. Ez Gaston Picard *Nos écrivains définis* c. könyvében található. Arra a kérdésre, melyik könyvét szereti legjobban, Bonnefon *Verba et voces* c. kötetét nevezte meg, majd így folytatta: „J'aime aussi mon livre de coeur: „La Hongrie“; c'est la défense d'un pays que j'aime, d'une patrie millénaire que l'injustice a frappée... c'est l'humble oraison d'un indépendant en faveur d'un peuple qui mérite l'amitié de cette France dont il a les vertus et les défauts."

Mint a fenti két nyilatkozat mutatja, Bonnefont élete utolsó éveiben a magyar kérdés erősen foglalkoztatta. Ennek szolgálatában írta az imént idézett intervjúban említett *La Hongrie* c. művét. Ez, úgy látszik, már 1925-ben készen volt, nem tudjuk, hogy kiadását mi akadályozta meg. A Petőfi Társaság Bonnefonra vonatkozó iratai szerint „közvetlenül halála előtt tervbe vette, hogy megírja a magyar nemzet történetét franciául.“ A Picard-féle intervjú szerint a szóbanforgó munka inkább valami Magyarország érdekében írt védőirat, propagandaszerű lehetett, nem pedig Magyarország története. Akármint áll a dolog, kétségtelen, hogy Jean de Bonnefon, a harmadik francia köztársaság e tekintélyes publicistája egész életében élénk érdeklődést s rokonszenvet tanúsított hazánk iránt és sokat írt s fáradt a magyarság érdekében. Megérdemli tehát, hogy ne feledkezzünk meg róla és számon tartsuk a magyarság külföldi barátai sorában.

BIRKÁS GÉZA

Népességi eltolódások a Délvidéken a török hódoltság korában

EGYES ÚJABBKORI TÖRTÉNETÍRÓK a törökök természetét szelidebbnek, nyájasabbnak mutatják és a hódoltság idejében való viselkedésüket derültebb világításban iparkodnak feltüntetni, mint a régebbi feljegyzések. Így *Takáts Sándor* „Rajzok a török világból“ című háromkötetes jeles munkájában, valamint egyéb műveiben is a török időket szinte mosolygó színben tünteti fel. De ennek részben az a magyarázata, hogy jobbra oly területeket választott történeteinek színhelyéül, amelyek nem voltak teljesen és megszakítás nélkül huzamosan a töröknek alávetve, mint a Délvidék. Amazokon a szerencsésebb vidékeken megtörtént, hogy a keresztény és török vitézek cimboráltak és bajviadal, valamint kopjatörés után kezét szorítottak egymással; ajándékokkal, udvarias levelekkel kölcsönösen kedveskedtek egymásnak; együtt vadásztak,

halásztak, közös áldomásokon együtt italoztak. *Bornemissza* Ger-gely csanádi püspök is említi, hogy egy Bálint nevű keresztény vi-téz nagyokat iszik a török urakkal, akik őt módfelett kedvelik.¹ Mindezek az esetek azonban mégis inkább kivételek voltak az ál-talánosság alól és csak azt mutatják, hogy a sport, a párolgó bog-rács és boroscancsó annak idején is összehozott alkalomadtán ne-hány eszem-iszom pajtást „vallási és nemzeti különbség nélkül,” mint ma mondanók.

Biztos tudomása az akkor viszonyokról az akkori népnek volt. Észjárása a fennforgott, de már feledésbe ment körülményekből le-vonta az alapigazságot és azt legeredetibb irodalmi alkotásában, a közmondásban legtalpraesettebben nyilvánítja, mégpedig apodikti-kus alakban, mert mint szájhagyomány változatlanul szállt át nem-zedékről nemzedékre: „Török átok rossz szomszédság”. Furcsán le-hettek a keresztény vitézek cimboraságukkal, ha az átok irtózatós-ságát a „török” jelzővel fejezték ki. Még siralmasabbnak kellett lennie helyzetüknek, amidőn török szomszédjuk uralkodott az egész vidéken, amelyen vityillójuk állott.

Az általános jogbizonytalanság, a védtelenség az önkénnyel szemben és az ezek szülte bajok, melyek a veritékes munka gyü-mölcset közprédának tették ki, megsibbasztották a munkakedvet és a régi lakosságot szülőföldjének elhagyására bírták. *A Délvidék el-néptelenedett.*

Gyakran a falu egész népessége egyszerre kerekedett fel és barmaival és minden ingóságával az éj sötétségének védelme alatt elillant: otthagya kiüresített házait, egyéb ingatlanaival. Ezt cse-lekedték 1665-ben IV. Mohamed szultánnak a temesvári vijaletben fekvő birtokain nyomorgó rájái, kiknek elfogatását és visszatolon-colását maga a szultán parancsolta meg, a temesvári defterdár útján.²

Siettette az elnéptelenedést az a körülmény, hogy hadjárat vagy nagyobb katonai művelet után tömérdek sokaságú keresztény rab-szíjra került, akikkel a birodalom valamennyi rabszolgavásárait el-árasztották. A rabszolgakereskedéssel elért busás haszon a szultán legtávolabbi tartományaiból is ide csalogatott merész kalandvadá-szokat, hogy itt timárbirtokot szerezzenek és azután hozzálassanak a fosztogatáshoz és a rájuk foglyulejtéséhez.³

A pusztító áradat borzalmasságából különösen három hullám emelkedik ki. A hódítás első hullámverése 1552-ben felfalta a Ma-rostól délre eső helységeket csaknem az utolsóig, tönkresilányítván ezek lakosságát. A másodikat ama hadjáratok idézték elő, amelyek-ben a gyakran csaknem százezer ázsiai harcost magában foglaló fegyveres hatalom, különböző baromcsordáinak sokaságával, Gyula felé való menetelésében (1566) a Délvidéknek a Marostól északra fekvő, ekkorig kevésbé zaklatott vidékét annyira pusztította, hogy az nemsókára kietlen mocsárrá lett. A harmadikat, a legiszonyúb-bat, megindította a tatársereg, mely különösen a tizenöt éves hábo-rútól (1591—1606) kezdve a hadnépnek állandó kísérője volt és nemcsak a csatákban dühöngött, hanem még inkább a harcok lezaj-lása után való tanyázásával a lakosság réme lett. A tatártámadás

hirtelen hevessége miatt kivédhetetlen volt. Egyedül csak a futásban volt a remény. Ezért a közhírű „tatárfutás“ szó éppoly beszédes, mint a „tatárjárás“. A Marostól északra minden helység történetében előfordul a „kis futás“, „nagy futás“ s ezekkel a kifejezésekkel a népnek évekig, sőt évtizedekig tartó menekülését jelezték. Csak a tatárok elvonulása után merészkedtek vissza a menekültek régi lakóhelyeikre és megvigasztalódtak, ha házaikat, hábar kirabolva és megrongálva, mégis fellelték. A tatárok 1596-ban elpusztították a Körös—Maros-közt és miután Szegeden átteleltek, a Marostól északra fekvő vidéket teszik pusztasággá. A tizenötéves háború tatárjárásait sok helység évtizedeken át sem heverhette ki, mert oda ismét letelepedni vakmerőségszámba ment.⁴

Minthogy a falvak ki voltak téve az elpusztulás veszedelmének, szokásba jött ezek jövedelmének biztosítása oly módon, hogy a szomszédok birtokaik jövedelmének felét lekötötték egymásnak. Dobóczy Gábor és Zsigmond 1667 április 14.-én *Nagyiratos* falujok fél jövedelmét lekötik Végh Mihálynak, míg utóbbi nekik *Kovács-egyházának* felét engedi át.⁵

A véglegesen eltávozott őslakosság helyeit szlávok és románok foglalták el. E görög orthodox keresztények könnyebben alkalmazkodtak a török viszonyokhoz, mert azokat már ismerték. A 16. századi török államszervezet elsősorban bizánci minták utánzása volt. Mikor a szultánok Konstantinápolyba tették át székhelyüket, az ottani fejlett polgárosodás mély hatást gyakorolt a török államéletre. A török a bizánci intézményeket követte, azokat alakította át a saját szükségleteihez mérten és néhol csak a régi görög név helyét cserélte fel a törökkel, máskülönben egyszerűen átvette, amit a hódításkor talált. A szultán maga is bizánci módra császárnak nevezte magát, legfőbb miniszteri tisztségeit, a nagyvezéri s a többi főhivatalokat bizánci mintára szervezte, sőt még azokat az udvari szokásokat és kimért szertartásokat is megtartotta, amelyek a görög udvarban divatoztak. A tartományok régi szervezetén sem igen változtatott. A görög tisztviselők helyét törökök foglalták el s más címet viseltek ugyan, de az új ember s az új név alatt megmaradt a régi állás és hatáskör. A „szandzsák“, „timár“, „ziamet“ mind ugyanazok az intézmények, melyek a görögök idejében voltak és csak új elnevezést kaptak.

A balkáni görög keresztények sokszor megfordultak Bizáncban; megismerkedtek annak állapotaival, erkölceivel és szokásaival; okultak rajtuk és beleérték magukat ezekbe a viszonyokba. Minthogy a török ezeket nagyjában magáévá tette, a görög keresztények a török uralomtól sem idegenkedtek annyira, mint a latinok s mindinkább lábat vetettek a Délvidéken.⁶ Az adófizetőket név szerint is pontosan előszámláló *defterek* megbízható felvilágosítást adnak a nyugati kereszténység fokonzinti pusztulásáról és egyúttal a görög kereszténység növekedő térfoglalásáról. Tiszta görög-orthodox, szerb községek voltak 1588-ban: *Hollós* (elpusztult helység Nagyikindától keletre az Oluz nevű tó környékén), *Jázova*, *Kanizsamonostor*, *Kunszöllös* (Nákófalva), *Dugoszello* (Nyerő, eredeti neve: Hosszúfalu), *Loránt* (Lovrin), *Mégy* (Óbesenyő és Nagyszentmiklós közt a hasonló nevű határrész helyén), *Munár*, *Nagylak*,

Pádé, Perjémes (Perjámos), *Rábé, Szaján, Szanád, Serfesd* (elpusztult helység Fenlaktól délre), *Telek* (Sárafalva határában, a hasonló nevű dülő helyén), *Varjas, Vizesgyán* (Vizesdia). Latin és görög keresztények laktak a következő helységekben: *Csóka, Egres, Szemlak*. De ezek közül 1581-ben Csóka és Egres már tisztán görög orthodox lakosokkal lakott helyek.⁷

A hadi vagy közigazgatási érdekből történt telepítéseken többnyire szerb és román gyarmatosokra találunk. Mivel a hódoltság kezdetén elpusztult és parlagon heverő *Ujpécs* és *Görgi Milos* nevű földbirtokon tanyázó haramiák az ott átvonuló közút körül csavarogva az utasokat veszélyeztették, I. Szulejmán szultán 1566-ban a temesvári beglerbej előterjesztésére átengedte e vidéket *Pál* rájakenéznek telepítésre azzal a paranccsal, hogy tíz fegyveressel oldalmazza meg az utazókat. A *Pál* rájakenéz rég szláv módra létesített eme telepítése volt az Ujpécs-vidéki szerb lakosság gyűlőhelye, melynek népessége a későbbi Mercy-korszakban már tetemesen szaporodott volt.⁸

Románok és szerbek voltak a hódoltságban keletkezett *Ujarad* községnek első törzslakói. E területen, mely kegyesalapítványi birtok volt, a „vakuf“-hatóság 1661-ben jelentős tevékenységet fejtett ki. A Maroson nagy hidat építtetett; déli partján főmecsetet, „dsámi“-t, iskolát, karavánszerájt emelt: megnépesítette birtokát mintegy négyszáz román és szerb telepessel, kik a munka alá vont területen közbirtokosságot nyertek.⁹

Köprili Mohamed nagyvezér aradvidéki kegyesalapítványi birtokain a Maros mindkét partján 1665 tájban végbevitt telepítéskor az addig elszórva élő románokat és szerbeket telepítik le. *Ó-Arad, Gelid* (Gyelte), *Mikelaka, Kisszentmiklós, Ság* és *Novák* hamarosan népesedik: egy-egy helyen mintegy 60—100—110 család telepszik meg. A vonatkozó defter csupa román és szerb neveket sorol fel: Bogdan, Dina, Jován, Milos, Mirko, Nikola, Pavló, Parintye, Petko, Rada, Radoj, Sima, Toma. Vezetéknevet alig említ, de egyesek keresztnevéhez, éppúgy mint a török birtokosoknál, atyjuk nevét is feltünteti. Pl. *Ság* lakosai: Rabotolo fia Mikhal, testvére Iván, testvére fia Isztepán, Radoj Rakova, testvére fia Nikola, Nikola testvére Radán, Danol fia Jován, Reszni fia Alaszol, Malos unokatestvére, Hanák Darintye Dakov, stb.¹⁰

A *Mezőhegyes* környékén elterülő pusztaságot 1640 körül *Ali* csanádi alajbej — a szandsák hűbéres haderejének a szandsákbej alatt álló főtisztje — népesítette be, aki a Maros északi partján és délre egészen Nagybecskerekig elterülő szpáhi-hűbérjóságokat kezelte. Fáradozása nem volt meddő: a század közepe óta a Délvidéknek a Marostól északra eső területén harmincnál több szerb telep keletkezett.¹¹

Románok telepednek meg *Borosjenőn* 1664-ben. Kücsük Mehmed jenői beglerbej jelentése szerint a jenői vár mellett a hitetlenek korában „város“ állott, melynek lakosai a vár elfoglalásakor elszéledtek; újabban a nevezett vár közelében, „*Felszeg*“ nevű templomnál, egy útkereszteződés mellett alakult egy „város“. *Jován* kenéz ajánlkozott, hogy rájait ott letelepíti, kik a fejadón kívül há-

zaik után főzöveget, juhaik és terméseik után külön dézsmát fognak szolgáltatni. Mivel ajánlatát a hatóságok mind a várra, mind a kincstárra nézve előnyösnek találták, a telepítést engedélyezték, azzal a kikötéssel, hogy a „város“ ne a vár közelében, hanem megfelelő távolságban, nem veszélyeztetett helyen épüljön.¹² — A helyi hagyomány szerint is a román őslakosság, melynek zöme azelőtt a mai községtől és várostól távolabb eső részeken lakott, csak a török hódítás után költözött befelé arra a szigetre („insula“), melyen ma Borosjenő főutcája vonul végig. A török oklevélen „Felszeg“ néven feltüntetett helység alatt talán *Bogszeg* értendő, hol a régi görög orthodox templom s attól nem messze a püspöklak állott.

A letelepedett görög keresztények átvették a latinoktól odahagyott templomokat, mint ezt a göttingai defterek a mai *Kisszentpéter* (a nép nyelvén: *Totina*) közelében hajdan feküdt *Tóti* helységre vonatkozóan kiderítik.

Véleményünk szerint a magyarelles török telepítési politikának az orthodoxiára épített emez intézkedéseit történetírásunknak elevenebben kellene számontartania.

JUHÁSZ KÁLMÁN

JEGYZETEK: ¹ Bécsi udv. kam. lt. Hung. 1665. Takáts, id. m. II. 258. ² Rendelet a temesvári defterdárhoz és a temesvári ejalet kádijaihoz. 1665 május 7. Török Oklt. (Karácson Imre, Török-Magyar Oklevéltár, Bp. 1914) 244 l. 275 sz. Szentkláray Jenő, Ujabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből. Bp. 1917, 18. — ³ Szilágyi Sándor, A magy. nemz. tört. Bp. 1897, V. 288. — ⁴ Hóman-Szekfű, V. 35—37. — ⁵ M. Orsz. Lt: NRA fasc. 1791, nr. 15. Borovszky, Csanádvármegye tört. Bp. 1896, I. 238. — ⁶ Szilágyi, V. 285. — ⁷ Az 1557—1559.-i defterek: Velics-Kammerer, Magyarországi török kincstári defterek. Bp. 1888. I. 333. Borovszky, I. 216—217. — ⁸ A szultán 1566 január 15.-i rendelete a temesvári beglerbejhez és defterdárhoz. Török oklt. 80—81. l. 90. sz. Görgi Milos nevű hely vagy határ nem fordul elő a Délvidék térképén. Ujabb részletek 17, Hóman—Szekfű, V. 42. — ⁹ Rendelet 1661 január 11.-ről és január közepéről. Török oklt. 238—241 l. 269 és 270. sz. Ujabb részletek 16. — ¹⁰ 1665 december 23.-i összeírás. Török oklt. 269—271 l. 280. sz. V. ö. Ujabb részletek 16, Hóman—Szekfű, V. 43. — ¹¹ Borovszky, Egy alajbég telepítése. Bp. 1901, U. a. id. m. I. 238—239, Hóman—Szekfű, V. 41. — ¹² Fekete Lajos, A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga. Levéltári Közlemények 1920. évf. 67. l. 175. sz. — ¹³ Borovszky, II. 608.